

SARI KATAJALA-PELTOMAA –
RAISA MARIA TOIVO

Tila ja hoivan käytänteet keskiajalla ja uuden ajan alussa

Tilan ja sen sopivan käytön määrittely on vahvasti kulttuuri- ja aikasidonnaista. Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo keskittyvät artikkelissa siihen, miten sosiaalista tilaa ja sen tapahtumia määriteltiin keskiajalla ja uuden ajan alussa.

■ Lähestymme teemaa hoivan kautta: Miten lasten ja sairaiden hoiva sijoittuu jatkumolle yksityisen ja julkisen välissä? Miten tietyt toimet nähtiin tai tehtiin julkisiksi tai yksityisiksi keskiajan ja uuden ajan alun arjessa? Analysoimme liukuvia tilakonstruktioita performatiivisuuden kautta: yksityisyyttä ja julkisuutta saatettiin tuottaa myös omilla toimilla. Lähestymme tilaa sosiaalisen konstruktiona ennen kaikkea sukupuoli-kriittisestä näkökulmasta. Osallistujat ja toimet määrittivät tilan julkisuutta ja yksityisyyttä yhtä paljon kuin sen fyysiset ominaisuudet.¹

Liukuvat tilat

Tilaa voi lähestyä fyysisestä, juridisesta tai sosiaalisesta näkökulmasta.² Yksinkertaisim-

1. Artikkelin kirjoittamista ovat rahoittaneet Suomen Akatemian projektit Transition and Continuity. Society, Everyday Life and Religion in Northern Europe, 1450–1600; Religion and Childhood. Socialisation in Pre-Modern Europe from the Roman Empire to the Christian World ja Medieval States of Welfare: Mental Well-being in European Culture, c. 1100–1450.

2. Tilan tärkeyttä sosiaalisissa suhteissa on painottanut erityisesti Henri Lefebvre (1991) *Production of Space*, Oxford & Cambridge: Blackwell. Sukupuolen ja tilan performatiivisuudesta Judith Butler (1999) *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge. Ks. myös Barbara A. Hanawalt ja Michal Kobialka (toim.) (2000) *Medieval Practices of Space*, Minneapolis: University of Minnesota Press. Tilan teorioista ja niiden soveltamisesta keskiajan ja uuden ajan alun historian tutkimuksessa Peter Arnade,

millaan tila jaetaan dikotomisesti julkiseen ja yksityiseen: julkinen tila on yhteisessä käytössä, kun taas yksityisen tilan käyttö on rajattu ja käsite viittaa yksilön omaisuuteen, kotitalouteen ja kotiin. Tilaa voidaan jaotella pääsyn avoimuuden mukaan tai toimijan mukaan: viranomaiset virkatehtävissään tekevät tilasta ja tilanteesta virallisen, julkisen. Sosiaalisessa mielessä julkinen teko tehdään avoimesti, yhteisön jäsenten silmien alla, yksityinen taas rajatun osallistujajoukon edessä. Yksityisessä tilassa on oikeus olla tulematta vieraiden ihmisten katselemaksi tai kuulemaksi; osallisuus tilaan on rajoitettu.³

Yksityisyyttä ylläpidettiin myös sosiaalisesti ja juridisesti julkisessa tilassa. Käytösoppat ohjeistivat nuoria vaimoja kulkemaan kirkkoon soveliaassa seurassa, hyvämaineisten ja -syntyisten naisten kanssa, pää pystyssä, mutta katse maahan suunnattuna. Yksityisyys tuli säilyttää myös kirkossa, vaikka uskonnon harjoittaminen oli julkista ja yhteisöllistä. Kirkossa tuli keskittyä rukouksiin, eikä kuljeskella ympäriinsä.⁴ Toisaalta kodin piiriin kuuluvia velvoitteita, kuten lasten ja sairaiden hoivaa saatettiin tehdä näkyväksi erilaisilla rituaaleilla myös julkisesti koko yhteisölle. Samaten kodin yksityisimpiäkin tiloja, kuten makuukamaria, saatettiin käyttää julkiseen esillepanoon vaikkapa hääyön rituaaleissa.⁵ Julkisen ja

Martha C. Howell ja Walter Simons (2002) 'Fertile Spaces: The Productivity of Urban Space in Northern Europe', *Journal of Interdisciplinary History* 32.4., 515–548.

3. Georges Duby (1988) 'Introduction. Private Power, Public Power', teoksessa Philippe Ariès & Georges Duby (toim.) *A History of Private Life II. Revelations of the Medieval World*, Cambridge Ma.: Belknap Press of Harvard University Press, 3–31, tässä 3–5; Stanley I. Benn & Gerald F. Gaus (1983) 'The Public and Private: Concepts and Action', teoksessa S.I. Benn & G.F. Gaus (toim.) *Public and Private in Social Life*, London & Canberra: Croom Helm, 3–27. James Masschaele (2002) 'The Public Space of the Marketplace in Medieval England', *Speculum* 77, 382–421.

4. Le Ménager de Paris (2009) 1.2. Teoksessa Gina L. Greco & Christine M. Rose (toim.) *The Good Wife's Guide. A Medieval Household Book*, Ithaca and London: Cornell University Press, 59.

5. Suomalaisista hoiva- ja parannusriiteistä esim. Laura Stark-Arola (1998) *Magic, Body and Social Order: The Construction of Gender through Women's Private Rituals in Traditional Finland*, *Studia Fennica Folkloristica* 5, Helsinki: SKS. Häärirituaaleista ja morsiusparin

yksityisen tilan välillä vallitsikin eräänlainen osmoosi; ne olivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.

Julkinen ja yksityinen olivat termeinä käytössä keskiajalla ja uuden ajan alussa, mutta niiden välinen raja oli häilyvä. Esimerkiksi keskiaikaisten kaupunkien tila oli neuvottelujen ja ristiriitojen tulos, niinpä kaupungin tori saattoi olla juridisesti yksityistä tilaa.⁶ Toisaalta taas kotipihan askaareita niin kaupungissa kuin kylissäkin saattoivat tarkastella myös muut yhteisön jäsenet. Etenkin kaupungeissa fyysinen ahtaus teki yksityisyydestä suhteellista: kotitalouden toimet olivat muiden yhteisön jäsenten arvioitavissa.⁷ Monen paikan status oli avoinna neuvotteluille, tilan määrittely oli jatkuva sosiaalinen prosessi. Julkinen ja yksityinen eivät olleet tiukkoja, muuttumattomia kategorioita.⁸

Vallitsevan historiografian ongelma on usein anakronistisuus: Julkinen ja yksityinen, ja niihin liittyvät toimet ja velvollisuudet eriytyivät vasta 1800-luvulla, mutta tämä kategorisointi siirretään suuremmin kyseenalaistamatta myös varhaisempiin aikakausiin.⁹ Vaikka yksityisestä ja julkisesta keskusteltiin keskiajalla ja uudella ajalla, käsitteet eivät olleet yhtä tärkeitä tai samansisältöisiä kuin nykyään. Nykytutkijan ymmärrystä nuo termit kuitenkin ohjaavat, ja siksi ne ovat tärkeitä myös keskiajan ja uuden ajan alun tutkimukselle. Tarkoituksemme on tässä artikkelissa purkaa näitä rajoituksia ja jäsentää niiden aikalaisymmärrystä. Keskiajalla ja uuden ajan alussa yksityinen ja julkinen tulee nähdä pikemminkin jatkumo-

vuoteeseen saattamisesta esim. Mia Korpiola (2009) *Between Bethrotal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600*, Leiden: Brill; Maija-Liisa Heikinmäki (1981) *Suomalaiset häätävät*, Helsinki: Otava sekä *Konung Kristoffers landslag*, giftobalken.

6. Kathryn Reyerson (1997) 'Public and Private Space in Medieval Montpellier. The Bon Amic Square', *Journal of Urban History* 24: 1, 3–27.

7. Linda Sciamia (1981) 'The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology,' teoksessa Shirley Ardener (toim.) *Women and Space. Ground Rules and Social Maps. Cross-Cultural Perspectives on Women*, New York: St Martin's Press, 89–111; Barbara Hanawalt (1986) *The Ties that Bond. Peasant Families in Medieval England*, New York, Oxford: Oxford University Press, 29.

na kuin selkeästi erotettavina kategorioina. Intiimeimmätkin elämän yksityiskohdat olivat etenkin kirkonmiesten mutta myös muiden seurakuntalaisten mielenkiinnon kohteena. Fyysinen ahtaus ja yhdessä tehty työ johtivat tilojen limittymiseen. Koti ei ollut nykymielessä vain perheelle varattua tilaa, vaan naapurit näkivät ja usein osallistuivat sen tapahtumiin.

Analysoimme hoivaa ennen kaikkea arjen näkökulmasta, ideaalimallien ja didaktisten kirjoitusten jäädessä vähemmälle. Hoivan ymmärrämme laajasti: siihen kuuluu lapsista huolehtiminen paitsi onnettomuuksien ja sairauksien kohdatessa, myös huolenpito ja ohjaus arjessa ja sosialisatio yhteisön normeihin. Aikuiset hoivasivat myös toisiaan. Aikuisten väliseen hoivaan kuuluivat esimerkiksi synnytyksissä avustaminen, sairaiden hoito ja kuolinvuoteen rituaaleihin osallistuminen.

Kertomukset tulkintoina ja lähteinä

Arjen historiaa joudutaan useimmiten tutkimaan laajan mutta hajanaisen lähdeaineiston avulla, eri lähdetyyppäjä yhdistellen. Niin tässäkin tapauksessa. Lähestymme hoivan tilojen tematiikkaa yleiseurooppalaisessa viitekehityksessä. Esimerkkimme tulevat 1300-luvun paavillisista kanonisaatioproses-

8. Duby (1988) 7–10. Yksityisyyttä kuitenkin arvostettiin ja sitä yritettiin tuottaa monella tapaa. Esimerkiksi keskiaikaisen Lontoon kaupunginsäännöt kielsivät yksityisen tilan häirinnän. Edes naapurista leviävät hajut eivät saaneet häiritä yksityistä tilaa. Diane Shaw (1996) 'The Construction of the Private in Medieval London', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26:3, 447–466. Samoin kotirauhan häirinnän kielsivät Ruotsin keskiaikaiset maan ja kaupunginlait. Rauhansäännöillä voitiin taata esimerkiksi kulkijoiden ja naisten yksityisyys ja turvallisuus myös yleisellä tiellä kulkiessa, käräjäpaikoilla tai markkinapaikoilla. Tapio Salminen (2010) 'Common road, common duty – Public road, private space? King Magnus Eriksson's law and the understanding of road as a space in late medieval Finland and the Swedish realm', *Scandinavian Journal of History* 3 (forthcoming).

9. Vert. Esim. Marjo Kaartinen (2002) 'Public and Private: Challenges in the study of early modern women's lives', teoksessa Anu Korhonen & Kirsi Tuohela (toim.) *Times Frames. Negotiating Cultural History*, Turku: Turun yliopisto, 89–104. Historiografian anakronistisuudesta keskiajan ja uuden ajan alun gender-tutkimuksessa ks. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) *Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylä: Atena.

seista ja 1600-luvun suomalaisten alioikeuksien tuomiokirjoista. Suurin osa kanonisaatioprosessien materiaalista käsittää erilaisia paranemisprosesseja, jotka aikalaiset mielsivät ihmeiksi. Niinpä hoivan käytännöt ja hoivaan liittyvät rituaalit ovat materiaalin keskiössä. Käsiteltävä aika on laaja ja materiaali monimuotoista eikä välttämättä yksinkertaisesti verrattavissa. Tarkoituksemme on kuitenkin yksityiskohtaisen vertailun sijasta löytää pitkän aikavälin kehityskaaria ja jatkumoita. Tutkimuskirjallisuuden avulla laajennamme johtopäätöksiämme lähdemateriaalimme väliin jäävien aukkojen yli.

Artikkelin keskiössä ovat oikeuslähteet, keskiaikaiset kanonisaatioprosessit ja uuden ajan alun käräjäpöytäkirjat. Kanonisaatio- eli pyhimyksiä julistamisprosesseja johtivat korkeat kirkon virkamiehet, mutta todistajina olivat useimmiten tavalliset maallikot. Pyhimyskandidaattien pyhyys ja ihmeet tuli tutkia samanlaisella tavalla joka puolella kristikuntaa. Paavillisten virkamiesten velvollisuus oli suorittaa kuulustelut ja ajaa tapauksia eteenpäin, syytettyjä tai asianomistajia ei ollut. Paavi lähetti kolme korkea-arvoista komissaaria suorittamaan kuulusteluja kultin ydinalueelle, yleensä pyhimyksen haudan lähelle. Valantehneet notaarit kirjasivat lausunnot ylös. Todistajiksi valittiin hyvämaineisia ihmisiä, jotka olivat joko tunteneet pyhimyskandidaatin tämän eläessä tai henkilökohtaisesti kokeneet tai todistaneet tämän aikaansaaman ihmeteen.¹⁰

Kanonisaatioprosesseissa ja ruotsalaisissa kihlakunnanoikeuksissa ei käytetty kidutusta, vaan rikosjutuissakin todistajat saivat suhteellisen vapaasti kertoa oman näkökulmansa.¹¹ Silti kertomukset eivät todennäköisesti toisinnalla aikalaiden puheenvuoroja aivan kokonaisuudessaan siinä muodossa kuin ne lausuttiin. Kanonisaatioprosesseissa todistajien lausuntojen kirjaamiseen vaikuttivat paljon hagiografinen genre, pyhimyksiin liittyvän kirjallisen materiaalin tyyli ja vaatimukset sekä yleiset käsitykset ihmeeseen kuuluvista elementeistä.¹²

Ihmekertomuksiin kuului olennaisesti hätätilanne, johon apua anottiin. Kertomukset kuitenkin taltioitiin vakiintuneiden kaa-

vojen mukaisesti, toisinaan hätää ja ihmettä liioitellen. On siis mahdollista, että nykyisen Pietarsaaren lähistöllä sijaitseva metsä ei ollutkaan mitä synkin erämaa, jossa oli julmia petoja, kuten karhuja, susia ja erilaisia käärmeitä – kuten sitä kuvailtiin Laurencius Torisson todistajanlausunnossa. Laurenciuksen lausunto kirjattiin Vadstenassa Pyhän Birgitan haudalla hänen tehtyä sinne kiitospyhiinvaelluksen. Laurenciuksen seitsemuotias tytär Helena oli eksynyt metsään ja isä oli turhaan etsinyt tyttärtään naapurien avustuksella. Vasta kun Laurencius kutsui apuun pyhää Birgittaa, tytär löytyi vahingoittumattomana oltuaan kadoksissa useita päiviä.¹³ Lajityypin vaatimusten mukaisesti isä on kuitenkin saattanut liioitella tilanteen vakavuutta ja omaa hurskauttaan; sitä vastoin esimerkiksi hoivakäytäntöjen tai tilan käytön kuvailuun ei hagiografinen genre vaikuttanut. Todistajat saattoivat korostaa omaa asemaansa ja tekojensa tärkeyttä tapahtumakulussa, ja yksityiskohtia saattoi

10. André Vauchez (1988) *La Sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*, Rome: École française de Rome, 39-60. Kanonisaatioprosesseista oikeustyyppinä Henry Ansgar Kelly (2001) *Inquisitions and Other Trial Procedures in the Medieval West*, Aldershot: Ashgate, 407-427. Kanonisaatioprosessien todistajanvalintojen ja -lausuntojen poliittisista kytköksistä Lett, Didier (2008) *Un procès de canonisation au Moyen Âge. Essai d'histoire sociale. Nicholas de Tolentino, 1325*, Paris: Presses universitaires de France.

11. Raisa Maria Toivo (2008), *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Context*, Aldershot: Ashgate, 90-101. Muun Euroopan oikeuslähteistä ks. esim. Marion Gibson (1999) *Reading Witchcraft. Stories of Early English Witches*, Lontoo: Routledge ja Stuart Clark (toim.) (2001), *Languages of Witchcraft. Narrative Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Lontoo: McMillan.

12. Hagiografisesta materiaalista lähdemateriaalina ja genren vaatimuksista katso Elizabeth Clark (2004) *History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn*, Cambridge Ma.: Harvard University Press, 156-185; myös Tuomas Heikkilä (2005) *Pyhän Henrikin legenda*. Helsinki: SKS, 31-38. Vert. myös Janken Myrdal (1994) *Mirakelberättelserna*, teoksessa Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm (toim), *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser*, Skara: Skaraborgs Länsmuseum.

13. *Acta et processus canonizationis Beate Birgittæ* (1924-1931). *Svenska Fornskriftsällskapet ser 2. Latina Skrifter, Band 1* (= Acta et processus), Isak Collijn (toim), Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri Ab, 139-140.

toki unohtuakin. Niiden tuli kuitenkin olla uskottavia ja vakuuttavia – sellaisia, että ne ”olisivat voineet olla totta”. Niinpä suhteellisen luotettava on todistajanlausunnon väite, että hätätilanteessa lapsen hoivaan, esimerkiksi eksyneen etsimiseen metsästä, saattoi osallistua koko kyläyhteisö. Muut läsnäolijat saattoivat myös osaltaan tehdä hoivaa julkiseksi ja viralliseksi, kuten Laurenciuksen kanssa Helenan ihmeestä Vadenassa todistaneet naapurit.

Samat varaukset koskevat myös uuden ajan alun käräjäpöytäkirjoja. Uuden ajan alussa maalliset oikeuslaitokset tiivistyivät vähitellen samanlaisiksi keskusjohtoisiksi vakiomuotoisiksi järjestelmiksi kuin kanonisaatioprosessit ja inkvisitio. Kihlakunnan-oikeuksien pöytäkirjojen lukijankin täytyy ottaa huomioon, että kaikkien kertomusten kertomisella on ollut tarkoitus ja niitä on ohjannut halu saada sekä tuomarit että talonpoikainen lautakunta ja kärjäyhteisö uskomaan kerrottuun ja asettumaan kertojan puolelle. Kertomusten täytyi noudattaa tiettyä muotoa, ne piti kääntää ruotsiksi ja 1600-luvulta alkaen ne piti myös muokata hovioikeuden muodostaneen eliitin ymmärrettäviksi. Kertomukset ovat aina kulkeneet kirjurin kynän suodattimen läpi.

Kanonisaatioprosessien ja kihlakunnan-oikeuksien pöytäkirjoissa näkyvät hoivan tavat ja arvot. Kertomuksille asetetut vaatimukset heijastavat sekä ylempien tahojen että talonpoikaiston ideaaleja ja toimintaa. Kertomuksissa kerta toisensa jälkeen esiin pilkahtavat teemat ja aiheet kertovat ehkä selvemmin kertojansa ajatuksista ja elämästä. Usein nämä toistuvat teemat esiintyvät sivulauseissa tai kertomuksia uskottavammaksi tekevissä oma-aloitteisissa taustakertomuksissa ja lisäyksissä, kohdissa jotka eivät välttämättä tunnu ehdottoman tärkeiltä itse laillisen todistajanlausunnon kannalta, mutta jotka silti on haluttu lisätä siihen. Hoivan osalta juuri nämä sivuhuomautukset voivat olla mielenkiintoisia, koska ne laajentavat etenkin lapsiin kohdistuvan hoivan kuvauksia onnettomuuskertomuksista arkipäiväisempiin piirteisiin. Koska kertomusten tarkoitus on ollut vakuuttaa, tuomiokirjojen todistusten on täytynyt ehkä vielä

ihmekertomuksiakin selvemmin olla riittävän realistisia uskottaviksi. Toisaalta oikeustapauksissa usein on myös hävinnyt osapuoli, osapuoli, jonka kertomusta asioista ei uskottu. Tämä monipuolistaa kuvaa tutkijan kannalta.

Elämän ja kuoleman tilat

Tilan määrittely liittyi vahvasti myös sukupuoleen. Kirkonmiesten kirjoituksissa naiset ja naiseus liitettiin tiukasti kodin piiriin ja yksityiseen tilaan. Moraalisissa kirjoituksissa kaikki kodin piirin ulkopuolella tapahtuva toiminta nähtiin moraalisesti arveluttavaksi, jopa messuissa jaetut silmäykset saattoivat koitua naisten siveyden turmioksi. Kodin piiriin kuuluvat työt, kuten lasten hoito, nähtiin kirkonmiesten kirjoituksissa tyyppillisesti naisten velvollisuudeksi. Mieli kuva naisista yksityisyyden suojissa ja reproduktiivisessa roolissa oli kirkonmiesten mielissä niin vahva, että se vaikutti jopa kirkollisten rekistereiden pitämiseen. Niinpä miehet identifioitiin pääsääntöisesti ammattinsa mukaan. Sen sijaan naisilla tärkeimpänä identifioinnin elementtinä toimi siviilisääty. Näin siitä huolimatta, että osa naimisissa olevista naisista kävi töissä kodin ulkopuolella.¹⁴

Naisten ja yksityisen sfäärin kytkökset eivät olleet pelkkä moralistien luoma myytti, sillä tilat, tehtävät ja velvollisuudet olivat sidoksissa myös sukupuoleen. Jaottelut ja kategorisoinnit eivät kuitenkaan kulkeneet siten, kuin nykypäivän näkökulmasta helposti olettaisi. Keskiajan ja uuden ajan alun kylät ja kaupungit olivat yleisesti ottaen hyvin julkisia maailmoja: yhteisön kontrolli ja

14. Barbara Hanawalt (1998a) *‘Of Good and Ill Repute’*. *Gender and Social Control in Medieval England*, New York, Oxford: Oxford University Press, 70–87. Sharon Farmer (2003) *Manual Labour, Begging, and Conflicting Gender Expectations in Thirteenth-Century Paris*, teoksessa Sharon Farmer & Carol Braun Pasternack (toim.) *Gender and Difference in the Middle Ages, Medieval Cultures Series 32*, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 261–287. Uuden ajan alun osalta esim. Cissie Fairchild (2007) *Women in early modern Europe*, Harlow: Pearson, 33–53, 123–165. Naimattoman naisen kategorioista katso myös Cordelia Beattie (2007) *Medieval Single Women. The Politics of Social Classification in Late Medieval England*, Oxford: Oxford University Press.

mielenkiinto ulottui kaikkein intiimeimpiin toimiin saakka. Saattoihan vaikka aviovuoteessa suoritettu katumaton synty vetää Jumalan vihan koko yhteisön päälle.¹⁵ Voidaan myös väittää, että status ja identiteetti, joihin myös sosiaalinen sukupuoli väistämättä kytkeytyy, ovat lähtökohtaisesti julkisia: niitä tuotetaan ja arvioidaan yhteisöä varten ja yhteisössä.¹⁶ Erityisen julkisia ne olivat keskiajan ja uuden ajan alun pienissä yhteisöissä, joissa suurin osa asukkaista yleensä tunsi toisensa, ja joissa asukkaat olivat jatkuvassa keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

Tärkeä osa arjen vuorovaikutusta oli hoiva. Hoivaaja käytti huomattavaa valtaa, ennen kaikkea hoivattua kohtaan, mutta myös laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa. Hoivaaja päätti esimerkiksi siitä, mihin hoitokeinoon tuli turvautua: pyhimyksen apuun, loitsuihin, taikuuteen, yrtteihin tai kaupungistuneilla alueilla yliopistokoulutuksen saaneisiin lääkäreihin. Jokaisella vaihtoehdolla oli oma hintansa ja vaatimuksensa. Pyhimyksen apuun turvautuminen edellytti avunpyynnössä taivaalliselle välittäjälle luvattua vastalahjaa. Vastalahja, tyypillisimmillään vahakuva, pyhiinvaellus tai katumus-harjoitus, vaati vähintäänkin taloudellista ja yleensä myös sosiaalisia sitoumuksia. Esimerkiksi lupaus vuosittain suoritetusta toivoretkestä välittäjän haudalle sitoi avunanojan tietyn pyhimyksen kulttiin pysyvästi.

Keskiajalla ja uuden ajan alussa syntyminen, kuoleminen – ja siinä välissä sairastaminen – olivat sosiaalisia prosesseja. Ne saattoivat tapahtua kodin seinien suojassa, makuukamarissa, siis yksityisen tilan yksityisimmässä osassa. Tästä huolimatta ne olivat julkisia: tieto niistä kiersi naapurustossa ja naapurien odotettiin osallistuvan niihin jossain määrin. Puheiden kautta niistä tuli osa julkista sfääriä. Niillä oli myös julkinen merkitys, sillä ne vaikuttivat koko yhteisön elämään, oli kyse sitten kuninkaan tai talonpojan tyttären syntymästä tai kuolemasta. Yhteisön kontrolli ja naapureiden osallistuminen olivat eräänlaisia ennakkoodotuksia kunniallisesta syntymästä ja kuolemasta.

Jo raskaus saatettiin tehdä tiettäväksi erityisillä vaatteilla. Etenkin eliitin keskuudessa ylellisten raskausvaatteiden ja synnytys- ja lapsivuodeajan huoneiden koristelukan-kaiden hankkiminen olivat myös tapa vahvistaa vanhoja ja luoda uusia poliittisia ja sosiaalisia suhteita. Vaatteiden ja kankaiden lahjoittamiseen, lainaamiseen ja ostamiseen osallistuivat niin mies- kuin naisukulaiset, naapurit, ystävät ja myös palvelijat. Raskaus ja synnytykseen valmistautuminen olivat toki intiimejä tapahtumia, mutta samalla osa suhdeverkostojen toimintaa.¹⁷ Ainakin Ruotsissa oli määräyksiä siitä, että raskaus tuli tehdä julkiseksi. Taustalla piili ajatus, että julkisuus ehkäisisi lapsenmurhia, joten se koski etenkin aviottomia raskauksia, mutta myös avioraskaudesta oli hyvä puhua. 1800-luvun kulttuuria koskeva yleistys, jonka mukaan raskaus piti salata mahdollisimman pitkään, ei siis päde keskiajalla eikä uuden ajan alussakaan.¹⁸

15. Työn ja tilan sukupuolittuneista jaoista katso Hanawalt (1998a) 70–87; Barbara Hanawalt (1998b) 'Medieval English Women in Rural and Urban Domestic Space', *Dumbarton Oaks Papers* number 52, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 20–26; Robert C. Davis (1998) 'The Geography of Gender in the Renaissance', teoksessa Judith C. Brown & Robert C. Davis (toim.) *Gender and Society in Renaissance Italy, Women and men in history*, London, New York: Longman, 19–38; Edward Muir & Ronald Weissman (1989) 'Social and Symbolic Places in Renaissance Venice and Florence', teoksessa John A. Agnew & James S. Duncan (toim.) *The Power of Place. Bringing Together Geographic and Sociological Imaginations*, Boston: Unwin Hyman, 81–123; Shaw (1996) 447–466; Reyerson (1997) 3–27 and Ellen Kittell (1998) 'Women, Audience, and Public Act in Medieval Flanders', *Journal of Women's History*, 10: 3, 74–96.

16. Jill Dubisch katsoo, että kaikki sosiaaliset roolit, mukaan lukien sukupuoli ovat julkisia, sillä ne määrittelee ja arvioi laajempi yhteisö. Jill Dubisch (1995) *In a Different Place. Pilgrimage, Gender, and Politics at a Greek Island Shrine*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 207.

17. Catherine Mann (2005) 'Clothing Bodies, Dressing Rooms: Fashioning Fecundity in *The Lisle Letters*', *Parergon* 22.1, 137–157.

18. Anu Pylkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1990, 248 ja eri kohdin; Mona Rautelin (1994) 'Barnamord i Österbotten på 1600-talet. Sexualitetens yttersta förvisning?', teoksessa Marianne Liljeström, Pirjo Markkola & Sari Mäenpää (toim.) *Kvinnohistoriens nya utmaningar: Från sexualitet till världs historia*, Tampere: Tampereen yliopisto, 183–198; Laura Gowing

Keskiajalla ja uuden ajan alussa synnytys oli sosiaalinen tapahtuma. Suvun ja naapuruston naiset kerääntyivät auttamaan synnyttävää äitiä, boitamaan vauvaa ja lapsivuodeaikana vierailemaan ja onnittelemaan. Näkymä on kuvitusta Jacob Rueffin opaskirjasta kätilöille vuodelta 1580. – Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle, Jyväskylä: Atena, s. 88.

Sama koskee myös synnytystä. Synnytys tapahtui suljetussa ja usein feminiinisessä tilassa, mutta sen yksityisyys voidaan silti kyseenalaistaa. Ahtaissa tiloissa synnyttäjän huudot ja valitus kuuluivat naapuriin saakka. Naapuruston naiset ja sukulaiset auttoivat synnyttävää äitiä ja myöhemmin toivat lahjoja sekä tarjosivat apua lapsivuodeaikana. Oikeus todistaa synnytyksessä vaikutti myös todistajien statukseen, ja todistajiksi toisaalta kutsuttiin hyvämaineisia naapureita ja sukulaisia. Naiset saattoivat loukkaantua verisesti, jos heitä ei tähän tehtävän kelpuutettu, Lyndal Roper on esittänyt loukkaantumisten ja niitä seuranneen louk-

kaajan huonon omantunnon voineen jollain Euroopan seuduilla johtaa noitasyytteisiin.¹⁹ Suomessa tällaisista syytteistä on harvoin merkkejä, mutta normaalin synnytyksen julkisuus on silti nähtävissä esimerkiksi tarinoissa, joissa synnytyksessä meni jotain vikaan ja läsnä olleet naiset kutsuttiin todistamaan asioiden kulusta. Kuten raskauden salaaminen, myös salaa synnyttäminen oli lähtökohtaisesti epäilyttävää, ja siitä keskustellaan säännöllisesti lapsenmurhaoikeudenkäynneissä.²⁰

Synnytystä avustavat naiset olivat silminnähtäjätodistajia perimysjärjestykselle, perijän laillisuudelle ja syntymäajalle. Jo juridis-

ten velvoitteiden vuoksi synnytysprosessi tarvitsi jonkin verran julkisuutta. Erityisen tärkeää julkisuus ja miesten tietoisuus syntymästä oli perittäessä omaisuutta. Oli tärkeää tietää, milloin perijä olisi täysi-ikäinen ja milloin omaisuus siirtyisi siitä holhoojan hallinnasta perilliselle. Myöhäiskeskiajan Englannissa kehittyi oma oikeustyyppinsä, *proof of age*, iän todistukset ongelman ratkaisemiseksi. Tässä oikeustyyppissä vain miehet saattoivat todistaa. Synnytyskammi- on ulkopuolella odottavat miehet siis omalta osaltaan osallistuivat synnytysprosessin, vaikka eivät yleensä olleetkaan fyysisesti läsnä.²¹

Julkisuuden tärkeys näkyy myös aikakauden taiteessa. Kuvauksissa Jeesuksen syntymästä todistajina ovat usein miehet, Joosef ja paimenet. Syntymä myös tapahtuu puoliavoimessa tilassa. Tyypillisesti keskiaikainen synnytys tapahtui suljetussa ja pimeydessä, erillisessä huoneessa, jonka pehmeiden, pimeyden ja sulkeutuneisuuden on katsottu symboloivan kohtua. Köyhimmät toki synnyttivät talon mahdollisesti ainoassa huoneessa sen sallimissa puitteissa. Julkisuus, avoimuus ja tiettyssä mielessä näkymän maskuliinisuus korostavat siis osaltaan Jeesuksen syntymän pyhyttä ja sen poikkeavuutta tavanomaisesta synnytysprosessista.²²

Tieto synnytyskammarin tapahtumista myös levisi laajemmalle yhteiskuntaan ja niistä saattoi tulla yleisesti tiedettyjä seikkoja – ainakin jos uskomme Nicholas Tolentinolaisen kanonisaatioprosessiin haastateltua

Flordalisiaa. Flordalisan synnytyksen vaikeutuessa ja pitkittyessä pappisvihkimyksen saanut Nicholas siunasi hänet ja rukoili Jumalaa synnyttäjän puolesta. Tämän jälkeen, kahdeksantena päivänä, Flordalisia synnytti turvallisesti. Flordalisan mukaan tämä ihme oli yleisesti tunnettu ja tapahtumalla oli julkinen maine. Komissaarien kysyessä Flordalisia selitti, että julkinen maine, *fama publica* tarkoitti jotain, josta ihmiset yleisesti puhuivat.²³

Naapurit, ystävät ja sukuiset vierailivat myös tapaamassa sairaita, uutiset ja juorut sairastuoteen tapahtumisista levisivät yhteisöön, ja vastavuoroisesti tiedot ympäristön tapahtumista saavuttivat sairaiden korvat. Niinpä esimerkiksi yhdeksän kuukautta täysin halvaantuneena sängyssään maannut Cisca kuuli Nicholas Tolentinolaisen parantamiskyvystä, anoi häneltä apua – ja parani. Tieto ihme paranemisesta levisi nopeasti yhteisössä.²⁴ Yhtä nopeasti levisi vuonna 1684 tieto ulvilalaisen Esko Rekonpojan vierailusta naapurinsa Valpuri Mikontyttären lasten sairastuoteella. Kaksi lapsista oli sairana, kolmas istui vielä terveenä äitinsä sylissä, kun Esko tuli katsomaan lapsia. Jonkin aikaa näitä tarkasteltuaan hän totesi kaikkien vielä kuolevan. Tuomiokirjassa ei mainita, miksi Esko oli sairastuoteella. Kylälle levinneiden juorujen mukaan Valpuri syytti häntä noidaksi tai ennustajaksi, mutta missään ei sanota, että Esko noidan tai parantajan ominaisuudessa olisi ollut kutsuttuna

(2003) *Common Bodies, Women, Touch and Power in Seventeenth-Century England*, New Haven, Yale University Press. Eurooppalaista, laajallekaan levinnyttä käytäntöä ei kuitenkaan kaikin osin voi siirtää koskemaan suomalaista kulttuuria. Tapauksia, joissa naiset ovat luulleet olevansa raskaana ja siksi aloittaneet oman salavuoteusoikeudenkäyntinsä esimerkiksi Ulvila 20–23. syyskuuta 1686, Ala-Satakunta II: KO a 1:240, Kansallisarkisto. Useimmissa tapauksissa lapsi oli jo syntynyt. Salattujen raskauksien perään kysellään yleensä vain kun on löydetty selittämättömästi kuollut lapsi.

19. Didier Lett (1997) *L'enfant des miracles. Enfance et société au Moyen Âge (XIIe–XIIIe siècle)*, Collection Historique, Paris: Aubier, 257; Roper, Lyndal (1994): *Oedipus and the Devil: witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London: Routledge.

20. Esimerkkejä lapsenmurhatapauksista, joissa synnytyksen todistajia kaivataan esim. Huittisten kihlakunnanoikeus 6.–9. marraskuuta 1666, biellesamlingen vol. 25, ei sivunumeroa. Sveriges Riksrätt; Tavassalo 8. helmikuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I: KO a 4: 28ff. Kansallisarkisto.

21. Beckky R. Lee (2002) 'A Company of Women and Men: Men's Recollections of Childbirth in Medieval England', *Journal of Family History* 27:92, 92–100.

22. Kate Philips (2007) 'Capturing the Wandering Womb. Childbirth in Medieval Art', *The Haverford Journal* 3:1, 40–55.

23. *Il processo per la canonizzazione di s. Nicola da Tolentino (=Nicholas)* 1984, Nicola Occhioni O.S.A. (toim.) Roma: Padri Agostiniani di Tolentino, École française de Rome, testis CCXLVI, 524. Flordalisia on tapauksen ainoa todistaja. Ne kolme naista, jotka avustivat häntä synnytyksessä olivat haastatteluaikana jo kuolleet.

24. *Nicholas testis CCLVI–CCLVIII*, 535–538.

paikalla. Pikemminkin näyttää siltä, että mies oli paikalla huolestuneena ja osaaotavana naapurina, ehkä tarjoamassa jonkinlaista apua. Selvää kuitenkin on, että ennustus kaikkien lasten kuolemasta ei lähentänyt naapurusten välejä, varsinkaan kun se toteutui.²⁵

Rajan veto yksityisen ja julkisen tilan ja tilanteen välillä oli usein asianosaisillekin vaikeaa, ja osa oikeudessa esitetystä syytöksistä toisten tekoja tai mainetta vastaan kumpusikin juuri erilaisesta rajanvedosta. Eskon ja Valpurin tapauksessa raja ylitetään moneen kertaan. Ensin Esko ylitti yksityisen tilan rajan menemällä lasten sairaavuoteelle, sitten yleinen juorumylly teki asiasta julkisen tiedottamalla kaikesta koko kylälle. Ylityksiä on muitakin: Valpuri oli nimittäin kestikievarin pitäjä. Esko oli levittänyt kylällä huhua että Valpuri oli huora, sillä tämä oli keskellä yötä tuonut Eskolle kestikievarista olutta – tosin Esko itse oli ensin käynyt kievarin ovella kolkuttamassa ja olutta pyytämässä. Valpuri oli silloin kieltäytynyt päästämästä miestä sisään tai myymästä mitään, mutta hetken päästä kuitenkin tuonut oluen. Silloin hän oli Eskon mielestä ”käytetty kuin kevyt ihminen”²⁶.

Vaikka esimerkiksi tavernassa tai vieraita vastaanottavassa aatelitaloudessa tietyt huoneet olivat aina auki yleisölle, ja toisiin pääsivät vain tarkemmin valikoidut vieraat, rajat olivat liukuvia ja tilanteeseen sidottuja.²⁷ Valpuri oli erottanut yksityisen yörauhansa ja julkisen roolinsa kievarin pitäjänä ja muuttanut samalla kotinsa julkisesta yksityiseksi. Valpurin oikeutta sen enempää julkiseen rooliin kievarissa kuin yksityiseen tilaan yöllä kodissaankaan ei kieltänyt kukaan. Ongelmia tuli vasta kun hänen vetämänsä rajan ylitti ensin Esko vaatimuksiineen ja sitten heti perään Valpuri itse. Kaikkein julkisimman jutusta teki se, että Valpuri peräsi kunniaansa oikeudessa ja koko tarina muuttui pelkästä yleisestä tiedosta myös julkisen vallan ja viranomaiskäytännön viralliseksi osaksi. Kuten Eskon ja Valpurin esimerkki osoittaa, kuolinvuode oli sosiaalista tilaa.

Läsnäolijoiden joukko oli tärkeä. Etenkään keskiaikaisessa kulttuurissa ei ollut

yleisesti hyväksytyjä kuoleman merkkejä, joten yleinen mielipide päätti, oliko sairaalalla vielä toivoa vai tuliko hänet jo julistaa kuolleeksi. Hoitajat ja lääkärit mutta myös sairaavuoteella vierailleet ystävät ja naapurit ottivat aktiivisen roolin tässä määrittelyssä. Tässä mielessä kuoleminen oli julkinen prosessi.²⁸ Domina Bertina kertoi Nicholas Tolentinolaisen kanonisaatioprosessissa, kuinka hän vieraili naapurinsa ser Ventorinuksen sairaavuoteella. Ventorinus ei kyennyt puhumaan eikä nähnyt, kuullut tai tuntenut mitään. Bertina kosketti potilasta kasvoihin, käsiin ja jalkoihin. Koska ne olivat jääkylmät, Bertina päätteli, että Ventorinus oli kuollut.²⁹ Ventorinuksen tapauksessa hänen vaimonsa oli aktiivisin hoivaaja: Nicolucia kertoi todistajanlausunnossaan, kuinka hän valvoi kaiken aikaa miehensä vuoteen vierellä palvellen kaikkia hänen tarpeitaan.³⁰

Tässä tapauksessa kuolinvuode ja siis samalla myös Nicolucian hoiva olivat erityisen julkisia. Vuoteen äärellä olivat läsnä omasta taloudesta Nicolucia ja Ventorinuksen isä ser Giliolus sekä palvelija. Muita Maceratan kaupunkilaisia oli tullut jättämään hyvästit,

25. Ulvila 26.–28. helmikuuta 1684. Ala-Satakunta II, KO a 2:2-v (524-v). Kansallisarkisto.

26. ”Försedt sig som en lätt människia”.

27. Huoneista esim. Felicity Heal (1993) *Hospitality in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press; Tavernoista esim. Selma Akyazici Özkoçak (2007) ‘Coffehouses: Rethinking the Public and Private in Early Modern Istanbul’, *Journal of Urban History* 33: 965–986.

28. Christian Krötzl (1992) ‘Evidentissima signa mortis. Zu Tod und Todesfeststellung in mittelalterlichen Mirakelberichten’, teoksessa Gertrud Blaschitz; Helmut Hundsbichler; Gerhard Jaritz und Elisabeth Vavra (toim.) *Symbole des Alltags Alltag der Symbole*. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 765–775.

29. *Nicholas* testis CLII, pp. 368–369. Muut tapauksen todistajat olivat ser Giliolus, Ventorinuksen isä (*Nicholas*, testis XXXII), ser Ventorinus (testis XXXIII), *domina* Annese (testis XLII), *domina* Bertina (testis CLII), *dominus frater* Petrus, *Maceratensis episcopus* (testis CLXXI) ja *domina* Nicolucia, Ventorinuksen vaimo (testis CCXIX). *Frater* Victor mainitsee myös tapauksen lyhyesti. (testis CXLVIII). Kuoleman merkeistä ks. myös Enquête pour la canonisation de saint Yves (édifié à Tréguier en l’an 1350) (1887), M. l’abbé J. Daniel (toim.) teoksessa de la Borderie, Abbe J. Daniel, R.F. Perquis ja D. Temper (toim.) *Monuments originaux de l’histoire de Saint Yves*. Saint Brieuc : L. Prud’homme, testis LXVI, 137 ja testis LXXV, 156.

ja tilanteen näyttäessä toivottomalta paikalle oli pyydetty jo fransiskaaneja suorittamaan ruumiinvalvojaisten rukouksia. Läninä oli myös paikallisia viranomaisia. Todennäköisesti he eivät olleet vain esittämässä surunvälittelujään vaan olivat läninä virkansa puolesta: ser Ventorinus oli myös ollut Marchen kuvernööriin palveluksessa ja muut virkamiehet sinetöivät hänen hallussaan olleita kirjoja.³¹

Korostetun julkisia kuolemaan ja hautaamiseen liittyvistä rituaaleista tuli reformaatioiden jälkeen, jolloin uskonnolliset erimielisyydet repivät Euroopan kaupunkeja ja kyliä. Toisille esimerkiksi viimeinen voitelu oli sakramentti, toisille väärän uskon merkki. Kiistely rituaalien muodoista korostaa niiden tärkeyttä. Ne olivat tärkeitä myös rauhallisissa oloissa, kun kilpaileva uskon-suunta ei ollut lähellä, sillä kuolinvoiteen riitit ja hautajaisjuhllaisuudet olivat myös sosiaalisia ja sosiaalista asemaa ylläpitäviä tapahtumia.³²

Kuolemaa ja henkilökohtaista surua tehtiin julkisesti tiettäväksi myös symbolisilla eleillä, kuten mustilla vaatteilla. Tämä yksityiskohta oli ilmeisesti erityisen mieliinpainuva Ventorinuksen ja hänen vaimonsa Nicolucian tapauksessa: yhtä lukuun ottamatta kaikki todistajat mainitsevat mustat lesken vaatteet, jotka Nicolucialle tuotiin hänen miehensä kuolinvoiteelle. Yksityisen ja julkisen raja ei siis kulkenut kodin seinien tai – kuten useat uuden ajan alun tutkijat ovat viime vuosikymmenen aikana huomauttaneet – edes tiettyjen huoneiden

kohdalla. Jotkut kodissa tapahtuvat asiat olivat julkisia. Samaten rituaalit ja symbolit osoittivat aina myös sosiaalista statusta, tilanteen uskonnollisuutta tai maallisuutta. Nämä taas olivat aina enemmän tai vähemmän yhteisöllisiä ja siksi julkisia.

Näkyväksi tehty hoiva

Erityisen julkiseksi vanhempien hoiva – tai sen puute – muodostui silloin, kun joku meni vikaan, esimerkiksi lasten sairastaessa tai onnettomuustapauksissa. Tällaisten tilanteiden ei keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskunnissa voi katsoa olleen poikkeuksia. Joidenkin laskelmien mukaan peräti kolmannes lapsista kuoli alle yksivuotiaana. Mahdollisesti yli puolet lapsista kuoli alle kymmenvuotiaana.³³ Näin ollen lasten sairastelut ja jopa kuolema olivat väistämätön osa keskiajan ja uuden ajan alun arkea – ne olivat hoivan kääntöpuoli.

Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteikö vanhempien olisi oletettu hoitavan ja hoivaavan lapsiaan. Naapurusto myös katsoi oikeudekseen kommentoida mielestään riittämätöntä hoivaa. Niinpä onnettomuuksia saatettiin todistajanlausunnoissa selittää vanhempien varomattomuudella tai tietämättömyydellä ja muihin tehtäviin uppoutumisella.³⁴ Conwayn linnan kokille todettiin hänen valvoneen huonosti lastaan, sillä

kaan. *Nicholas* pars I, p. 2; etenkin nootit 18–20. Appellatiivi ser oli varattu notaareille, asianajajille ja alemmille tuomareille. Falaschi (1987) 101.

32. Penny Roberts (2000) 'Contesting sacred space: burial disputes in sixteenth-century France', teoksessa Bruce Gordon & Peter Marshall (toim.) *The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 131–148. Vertaa Stina Fallberg Sundmark (2008) *Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition*, Uppsala: Uppsala universitet.

33. Barbara Hanawalt (2002) 'Medievalists and the Study of Childhood', *Speculum* 77, 440–460.

34. Esim. "*matre incaute lapsa est filia in torrentem*" *Acta et processus*, 140; "*submersa est ex casu incauto*", *Acta et processus*, 183 ja "*parentibus ignorantibus et circa alia negocia extra domum habitacionis sue occupatis*" *Processus seu negotium canonizacionis B. Katerine de Vadstenis* (1942–1946) Svenska Fornskriftsällskapet ser 2. Latinska Skrifter, Band III, Isak Collijn (toim.) Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri, 110.

30. "...quod ipsa semper stetit cum predicto suo viro quandiu fuit infirmus ad serviendum ei in omnibus necessitatibus suis". *Nicholas* testis CCXIX, p. 476.

31. "...venerunt tunc familiares domini marchionis Marchie Anconitane, cuius ser Ventorinus erat officialis, et sigillaverunt libros ipsius ser Venturini". *Nicholas* testis CCXIX, p. 474. Ks. myös Falaschi, Pier Luigi (1987) 'Società e istituzioni nella Marcha attraverso il processo di canonizzazione di San Nicola da Tolentino (1325)', teoksessa *San Nicola, Tolentino, le Marche. Contributi e ricerche sul Processo (a. 1325) per la Canonizzazione di San Nicola da Tolentino* Convegno internazionale di studi. Tolentino 4.–7. Settembre 1985, Tolentino: Tipolito A. Pezzotti, 97–126, tässä erit. 117. Ser Ventorinus oli ollut notaari *dominus* Amelio di Lautrecin (k. 1337) palveluksessa. Amelio di Lautrec oli Marche di Anconan kenraalikuvernööri tuohon ai-

lapsi oli yöllä harhautunut sängystä, pudonnut linnan vallihautaan ja kuollut.³⁵ Vanhemmat Gervasius ja Diomisia olivat olleet yöllä ruumiinvalvojisissa ja linnan tallimestarin kommentti: ”*Male custodiasti*” – huonosti valvoit, liittyy juuri tähän.³⁶ Vanhempien ensisijainen velvollisuus oli huolehtia lapsistaan.

Hoivan epäonnistuuksessa ja onnettomien lopun koittaessa sitä puitiin usein oikeudessa. Onnettomuuspaikalle jouduttiin joskus kutsumaan kuolinsyntyntutkijat. Oikeudelliset vaatimukset luonnollisesti vaihtelivat paikasta toiseen. Englannissa onnettomuuspaikalle tuli kutsua neljä erikseen valittua kuolinsyntyntutkijaa. He hoitivat kuulustelun ja tutkinnan väkivaltaisissa kuolemantapauksissa, onnettomuuksissa ja murhissa. Asianosaiset saattoivat joutua todistamaan onnettomuudesta ja sen taustoista. Tällöin heidän uhkana oli sakkorangaistus, jos heidän toiminnassaan havaittiin jokin puute.³⁷ Myös Ruotsissa ja Suomessa useimmat oikeuslähteet, jotka valottavat hoivaa, kertovat siitä, mitä yhteisö vanhemmilta odotti. Usein ne kertovat myös karua tarinaa siitä, miten epäonnistuneita vanhempia arvioitiin. Laiminlyönneistä seurasi rangaistus, joskin useimmiten oikeus näyttää uskoneen vanhempien yrittäneen parhaansa lastensa eteen.

Kaikki oikeuslähteiden epäonnistumistarinat eivät silti kerro traagisista lopuista. Epäonnistumiset saattoivat olla pienempiä. Tyttäret ja pojat syyllistyivät rikoksiin, kuten pikkuvarkauksiin. Eräässä ulvilalaisessa oikeusjutussa 1600-luvun lopulta alaikäisen tyttären isä sanoi talon piikojen houkutteleen talon pienen tyttären varastamaan rahaa 50 taalaria vanhemmiltaan ja ”ostamaan” sillä purkillisen värikkäitä nappeja. Toinen piiiosta myönsikin saaneensa lapselta rahaa, mutta vain 3 hopeataalaria. Toinen vannoi, ettei ollut mukana moisessa mutta myönsi olevansa muuten lapsen isälle velkaa. Valan perusteella hänet vapautettiin, mutta toinen piiiosta tuomittiin paitsi palauttamaan rahat, myös varkaudesta, koska hän ei ollut kertonut lapsen puuhista tämän vanhemmille, vaikka oli piikana tavallaan osavastuussa kasvatuksesta. Lapsen

vanhempia pidettiin rikoksen uhreina. Koska piika oli köyhä, hänen oli ansaittava nämä rahat lapsen vanhempien talossa palveluksessa.³⁸

Toisessa kertomuksessa 1600-luvun lopun Taivassalosta joukko lapsia vanhempien päätyi oikeuden eteen kastettuaan leikeissään kissan. Kolme 12–14-vuotiasta tyttöä, joukossa myös kappalaisen tytär, oli pukenut kissalle kastevaatteen, antanut sille nimen ja kanniskellut sitä talosta taloon. Kun kissa oli alkanut vastustella, olivat tytöt pukeneet sen sijaan halon. Kissan kummeiksi houkuteltiin pari 6–7-vuotiasta poikaa. Aluksi oikeus oli haluton päättämään asiasta mitään, sillä syytetyt olivat alaikäisiä ja heidän vanhempiaan pidettiin kunniallisina – lähinnä heitä nuhdeltiin. Puolen vuoden kuluttua hovioikeus kuitenkin määräsi asian tutkittavaksi uudelleen. Tässä vaiheessa vanhemmilta kyseltiin, mitä he olivat nähneet ja mitä he tiesivät, mutta oikeus näyttää hyväksyneen sen, että lapsia on joskus mahdoton valvoa. Määrättiin, että jonkun lähisukulaisen oli piiskattava alaikäiset lapset jonkun lautamiehen tai muun oikeuden edustajan läsnä ollessa.³⁹

Edellä mainituissa tapauksissa tähdennettiin sitä, että lapsi oli oikeutettu suojeluun ja huolenpitoon ja tapahtumista vastuullisia olivat lopulta aikuiset. Ensimmäisessä tapauksessa oleellista on, että käräjätuvan julkisessa tilassa päädyttiin keskustelemaan siitä, mitä oli tapahtunut kotona pirtin hämärässä tai pihan perällä. Yleensä yksityisyyttä suojasi sekä rauhanvalan että yleisten normien luoma ideologinen hienotunteisuus. Naapurit eivät halunneet puuttua ko-

35. Todistajanlausunnot on kirjattu Thomas Cantilupen kanonisaatioprosessiin, josta on säilynyt yksi käsikirjoitus. BAV MS Vat. Lat. 4015 ff. 189^v–203^v. Tästä tapauksesta katso myös Sari Katajala-Peltomaa (2009) 'Hoiva, sukupuoli ja todistaminen 1300-luvun kanonisaatioprosesseissa', *Naistutkimus* 3, 36–46.

36. BAV MS. Vat. Lat. 4015 f. 200v.

37. Hanawalt (1986) 11–12.

38. Ulvila 9.–11. maaliskuuta 1696. Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a 7:115–116. Kansallisarkisto.

39. Taivassalo 14. helmikuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 23v–24v. ja 16.–17. joulukuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 59–60. Kansallisarkisto.

din sisällä tapahtuviin asioihin, kuten kotiväkivaltaan tai nuorten aikuisten kumppaninetsintään, jos seurustelu pysyi tavanomaisissa rajoissa eikä siitä ollut näkyviä seurauksia. Näissä tapauksissa kuitenkin asiat, joiden usein oletettiin kuuluvan talouden pään – vanhempien ja palvelusväen isännän ja emännän – kontrolliin ja kotikuriin, joutuivat julkisen ja virallisen tarkastelun kohteiksi. Jälkimmäisessä tapauksessa käy ilmi myös perheasioiden leviäminen julkiseen tilaan: kastettua lasta oli tapana kierrättää näytteillä lähitaloissa ja lasten yksityinen leikki tuli julki juuri siksi, että he leikkivät julkistamista.

Lasten hoivan saadessa onnellisen lopun asianomaiset saattoivat katolisena aikana todistaa siitä paavillisten virkamiesten edessä. Näissäkin tapauksissa sekä isien että äitien hoivaa tai sen puutetta arvioitiin julkisesti ja virallisesti. Varsin menestyksekkäs julkistamiskampanja oli viisivuotiaan Johanna Schirreven ihmepestumisella. Vuoden 1290 tienoilla Mardenin kylässä Walesin rajalla Johanna hukkuu tavernan pihalla olleeseen kalalammikkoon, mutta heräsi henkiin Thomas Cantilupen, Herefordin entisen piispan, tekemän ihmeen ansiosta. Itse onnettomuus tapahtui julkisella paikalla, ja avunpyyntöihin osallistui runsaasti yhteisön jäseniä. Kiitosrituaalit keräsivät paljon osallistujia kotikylästä ja pyhiinvaellusreitinkylistä. Herefordissa kansan paljous oli jo niin valtava, että pyhiinvaeltajien oli vaikea edetä katedraaliin, jossa Thomas Cantilupen hauta sijaitsi. Kaikki halusivat syleillä, koskettaa tai edes nähdä Johannan.⁴⁰ Kiihkoa ei aiheuttanut ainoastaan hoivan onnistuminen ja pelastunut tyttö vaan se, että Johanna oli nimenomaan Jumalan pelastama. Hän oli konkreettinen osoitus Jumalan armosta. Juuri tämä seikka antoikin erityisen paljon painoa kanonisaatioprosesseihin kirjatuille paranemisille ja pelastuksille. Menestyksekkäs hoiva kietoutui menestyksekkääseen vuorovaikutukseen Jumalan ja jumalallisen välittäjän kanssa. Sosiaalisen hyväksynnän ohella kyseinen henkilö sai osakseen siis myös hengellistä arvostusta.⁴¹

Hoiva ei sitonut hoivaajia vain kotiin. Saattoihan se edellyttää esimerkiksi pyhiin-

vaellusta kauas kotikylän tai -kaupungin ulkopuolelle, kuten Laurenciuksen esimerkiksi osoittaa. Suuren lapsikuolleisuuden yhteiskunnissa menestyksekkäs hoiva, onnettomuudesta tai sairaudesta selvinnyt lapsi oli paitsi onnen myös ylpeyden aihe. Aikuisiksi selvinneet lapset olivat tärkeitä sosiaalisesti, joten menestyksekkäs hoiva oli osa statusta. Tästä syystä hoiva usein tehtiin tiettäväksi julkisesti.

Julkisuus kuului ihmeeseen olennaisesti: Jumalan hyvät teot tuli julkistaa, sillä niiden perimmäinen tarkoitus oli opettaa muita kristittyjä ja lisätä heidän hurskauttaan ja uskollisuuttaan. Niinpä Johannankin ihmekertomus julkistettiin Herefordin katedraalissa koko seurakunnalle. Johanna pelastumisen saama maine olikin varsin pitkäikäistä. Adam Schirreve todisti, että vielä kaksikymmentä vuotta myöhemmin, kun paavilliset komissaarit haastattelivat häntä vuonna 1307 Thomas Cantilupen kanonisaatioprosessiin, monet ylhäiset vieraat kaukaisista maista tulivat katsomaan Johannaa hänen kokemansa ihmepestuksen vuoksi. Thomas Cantilupen kanonisaation jälkeen tapauksen maine ei ainakaan vähentynyt: Johannan ihme kirjattiin kanonisaatiobullaan ensimmäiseksi ihmeeksi.⁴² Bulla tuli lukea kaikissa kristikunnan kirkoissa kanonisaation yhteydessä ja mahdollisesti myös myöhemmin, Thomas Cantilupen juhlapäivän yhteydessä.

Hoivan onnistumista ja ihmeen aikaansaamista pyynnöstä saatettiin tehdä tiettäväksi yhteisölle myös vaatimattomammassa mittakaavassa. Esimerkiksi Ricardus Alberti painotti todistajanlausunnossaan, kuinka hän omin käsin kantoi kiitospyhiinvaelluksessa poikansa Nicholaus Linköpingiläisen

40. Todistajanlausunnot Johanna Schirreven ihmepestuksesta ovat BAV MS. Vat. Lat. 4015 ff. 123–140.

41. Laura Smoller katsoo, että pyynnöstä aikaan saatu ihme saattoi nostaa avunanojan hengellistä arvostusta yhteisössään. Laura Smoller (1998) 'Miracle, Memory, and Meaning in the Canonization of Vincent Ferrer, 1453–1454'. *Speculum* 73, 429–454.

42. *Bullarium Romanum. Bullarium diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum* (1859) Taurinensis editio. Tomus IV Turin: Augustae Taurinorum, 291–294.

haudalle ihmepelelän jälkeen.⁴³ Vastaavasti domina Iacobucia lupasi johdattaa tyttärensä Bellaflos'n Nicholas Tolentinolaisen haudalle ja ikään kuin lahjoittaa hänet sinne. Hän lupasi myös viedä poikansa Pucciuksen samalle haudalle, riisua hänet siellä ja lahjoittaa vaatteet haudalle.⁴⁴ Kyseessä oli hätätilanne, etenkin Pucciuksen kohdalla, sillä poika oli hukkunut jokeen äidin käydessä myllyssä. Bellaflos taas kärsi hermostollisesta sairaudesta. Lupaukset ja niissä mainitut rituaalit kommunikoivat ensisijaisesti hengellisen sfäärin kanssa. Lupauksen tarkoitus oli yllyttää jumalallisena välittäjänä tunnettu Pyhä Nicholas pelastamaan ja parantamaan Bellaflos ja Puccius, mutta myös osoittaa äidin nöyryyttä, harhautta ja kiitollisuutta.

Pyhiinvaellus kädet sidottuina ja lapsen lupaaminen ikään kuin symbolisena lahjoituksena pyhimykselle tai sairaan vaatteiden rituaalinen riisuminen olivat kuitenkin myös tietoisia keinoja tehdä onnistunut vuorovaikutus tietäväksi ympäröivälle yhteisölle. Nöyrä hurskaus ja onnistunut lasten hoiva eivät olleet vähäpätöisiä elementtejä ihmisen identiteetissä ja statuksessa. Votiivilahjat väistämättä kommunikoivat myös maallisesa kontekstissa, ne olivat osa sosiaalista vuorovaikutusta, joilla hoivaajat, isät ja äidit, kertoivat yhteisölle, millaisia henkilöitä he olivat. Uskonnon harjoittaminen itsessään olikin tietynlainen toiminnallinen tila: se loi mahdollisuuksia tehdä julkiseksi ja näkyväksi kodin piiriin kuuluvia asioita ja ilmiöitä.⁴⁵

Myös maallisen hoivan onnistuminen loi vanhemmille statusta. Useat noita oikeudenkäyntejä Saksassa ja Englannissa käsitelleet tutkimukset 1990-luvulla ja 2000-luvulla ovat yhdistäneet noitasyytteet äidin ja lapsen suhteen psykologiaan ja äidin aseman epävarmuuteen suuren lapsikuolleisuuden aikana. Myös Suomessa lukuivat äidit viittaavat tavalla tai toisella lapsiinsa noita oikeudenkäynneissä. On jopa tapauksia, joissa lapsia väitetään lahjoitetun paholaiselle samaan tapaan kuin pyhimyksille.⁴⁶

Suomalaisia lähteitä voi kuitenkin helpommin tulkita toisin kuin psykologisoivat selitykset antavat ymmärtää. Vaikka osa noi-

tuudesta kohdistuu juuri lapsiin ja voi siten heijastella lasten elämän epävarmuutta ja hoivaroolin vaaroja, huomattava osa naisista viittaa äitiyteensä onnistuneena ja itseltään selvänä. Noituudesta tai taikojen tekemisestä syytetyt naiset esimerkiksi selittävät taioiksi tulkitut tekonsa siten että he ovat ”huvittaneet lapsia”. Äitien pyrkimys huvittaa lapsia taas luetaan heille eduksi – paitsi siksi, että se usein tapahtuu samalla kun lapset ovat mukana työnteossa, siis tavallaan saamassa tarvitsemaansa oppia ja kasvatus, myös siksi, että lasten hengissä pitäminen ja työteliäiksi ja taitaviksi opettaminen on äideille kunniaksi. Kasvattajan ja hoivaajan taidot ovat arvostettuja ja osoittavat myös muuta taitoa. Jos äidit voivat esittää itsensä tässä puuhassa, heidät nähdään muutenkin hyvässä valossa.

Toisaalta epäonnistunut hoiva tuomitaan myös, kuten tarinassa, jossa talon isäntä oli pyytänyt vävykoikaansa huolehtimaan itkevästä lapsestaan. Vävy komensi puuhaan renkiä, muttei saanut tätä tottelemaan. Tarina kerrottiin raskauttavana asianhaarana, kun syntynyttä tappelua, jossa myös isoisä oli saanut osakseen tönimistä ja nyrkiniskuja, käsiteltiin oikeudessa. Vaikka tämän tarinan renki ei pitänyt vauvan hoitoa tehtäviinsä kuuluvana puuhana, lasten hoivasta olivat osallisina myös piit ja rengit. Kun Ulvilan ensimmäistä noitasapattiin lentämistä koskevaa oikeustapausta selviteltiin, kävi

43. "...votumque fecit et perfecit, eundem puerum filium suum in suis ulnis portando ad sepulcrum beati Nicolai Lincopensis." *Processus canonizacionis Nicolai Lincopnensis* (1963). Ed. Tryggve Lundén. Stockholm: Bonnier, 350.

44. "...invocarent auxilium beati Nicolai vovendo dictum filium suum ipsi beato Nicolao ... ac promixit dictum filium suum induere et ipsum portare ad archam suum et ibi ipsum denudare et supra dictam archam vestimenta reliquere". *Nicholas testis CIII*, pp. 292–293

45. Sari Katajala-Peltomaa (2009) *Gender, Miracles, and Daily Life. The Evidence of Fourteenth-Century Canonization Processes*. Turnhout: Brepols.

46. Etenkin Lyndal Roper (2004) *The Witch Craze*. Yale: Yale University Press ja Diane Purkiss (1996) *The Witch in History*. Oxford: Oxford University Press. Suomessa Jari Eilola (2003) *Rafajimmoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskolla noituus- ja taikuustapauksissa*. Helsinki: SKS.

ilmi, että se oli saanut alkunsa vain talossa töissä majailleen renkimiehen iltapuhteella lapsille kertomista kummitustarinoista.⁴⁷

Tarinoiden kertominen oikeudessa korostaa onnistuneenkin hoivan kohdalla yksityisyyden ja julkisuuden rajan häilyvyyttä. Onnistuneella hoivalla on yhtä suuri julkinen merkitys kuin epäonnistuneellakin, kenties suurempi, sehän sekä osoittaa nykyisen että lopulta kasvattaa tulevan sukupolven vastuullisuutta ja kyvykkyyttä. Onkin syytä huomata, miten oikeudessa asioista kertomalla tarkoituksellisesti tehdään yksityisistä, kotona tai omilla pihilla tapahtuneista asioista julkisia. Useat sivuhuomaukset lasten kasvatuksesta ja äitiydestä esimerkiksi noita-oikeudenkäynneissä eivät olisi olleet sinänsä välttämättömiä, eikä niitä erikseen kysytty. Tarjoamalla tätä tietoa ihmiset ovat valinneet tehdä tapahtumista ja tapahtumien kautta myös tapahtumapaikoista julkisia. Tällainen julkisuus on yhtä lailla tehtyä ja esitettyä kuin huntun pukeutumalla tai katseen maahan luomalla esitetty yksityisyys. Juuri todistanlausunnoissa ja tavassa, jolla todistajien kertomukset kerrotaan uudelleen seuraavalle oikeusasteelle, julkisuuden ja tilan performatiivisuus korostuu. Kodit, huoneet ja kotipihat ja niissä läsnä ollut hoiva ovat läsnä käräjätuovissa ja komissaarien kuulusteluissa. Ne ovat julkisia vain, koska niistä kerrotaan ja vain siltä osin kuin niistä kerrotaan. Kertomukset on valikoitu kertojan edun ja arvojen mukaisesti. Hoivan ja hoivan tilan julkinen kuva ei ole sattumanvarainen, vaan sitä tuotetaan ja esitetään jatkuvasti, sivulauseissa ja taustakertomuksissa.

Sukupuoli, hoiva ja tila

Kirkonmiesten mielikuvissa lasten ja sairaiden hoiva oli linkitetty ensisijaisesti feminiinisyteen. Hoivarooli oli kuitenkin sukupuolitettu eri tavoin eri puolilla Eurooppaa. Alppien pohjoispuolisesta Euroopasta löytyy useita esimerkkejä aktiivisista isistä ja miehistä, kuten aiemmat esimerkit osoittavat. Kirkonmiesten mielikuvissa eli vahvana myös feminiinisuuden kytkös yksityiseen tilaan. Hoiva ei kuitenkaan sitonut naisia vain kotiin. Saattoihan se edellyttää esimer-

kiksi pyhiinvaellusta kauas kotikylän tai -kaupungin ulkopuolelle tai lasten opettamista tekemään erilaisia töitä kylällä, laituilla ja markkinoilla. Erilaisilla pyhimykselle osoitetuilla kiitosrituaaleilla tai julkiseen puheeseen utjutetuilla viittauksilla huolehtivaan äitiyteen saatettiin oma menestyksekkäs hoiva tehdä tiettäväksi koko yhteisölle – ja samalla kohottaa omaa asemaa ja arvostusta.

Viktoriaanisen ajan porvariskulttuurissa syntyneitä ajatusta perhe-elämän yksityisyydestä ei keskiajalla ja uuden ajan alussa tunnettu. Fyysinen yksityisyys oli kaupunkien ahtaudessa lähes tuntematonta. Toisaalta oikeus omaan yksityisyyteen ja pääsy toisten yksityisyyteen eivät olleet myöskään yksiselitteisesti mahdottomia. Ne riippuivat myös asianosaisten sosiaalisesta asemasta, jossa sukupuoli oli eräs tekijä, varallisuus, valta-asemat ja ikä muita. Siinä missä auringonkokuninkaan aamutoalettia seurasi koko hovi ja käsityöläiskisällit nukkuivat tuvan penkeillä kaikkien näkyvillä, tavallisen talonpoikaistalon isäntä ja emäntä usein pyrkivät suojaamaan yksityisen avioelämänsä edes vuodeverhoilla. Yksityisyyttä ja julkisuutta voitiin silloin myös käyttää muiden statustekijöiden hankkimisessa ja esittelyssä muille. Tämä teki niiden rajasta entistä läpäisevämmän ja liukuvamman ja tilan luonteesta entistä enemmän performatiivisen.

Hoiva, ja siinä menestyminen tai epäonnistuminen olivat siis osa sosiaalisia neuvotteluja, julkisia puheita ja arviointeja, joiden kautta ja avulla tuotettiin yksilön identiteettiä ja statusta. Hoivaa ei ollut sidottu vain feminiinisyteen, vaan se saattoi tuoda arvostusta tai aiheuttaa sen menetyksen, myös miehille. Hoiva ja sen sukupuolituneet käytännöt ovat nykyäänkin aktiivisen keskustelun kohteena Pohjoismaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa. Ideaalina on jaettu hoivavastuu, josta on esimerkkejä keskiajalta ja uuden ajan alusta. Hoivaavat isät tai

47. Ulvila 11.–12. syyskuuta 1676. Bielkes vol 27:53-54v, ja bläkullajutusta sivu 102v. Sveriges Riksarkiv; Ulvila 11.–12 heinäkuuta 1687. Ala-Satakunta II, KO a 2:225–229, Kansallisarkisto. 1676 ja 1687 tapauksista enemmän myös Toivo (2008).

kodin ulkopuolella työssäkäyvät äidit eivät olekaan 1900-luvun lopun keksintöä. Nykyyhteiskunnan jyrkkä dikotomia julkiseen ja yksityiseen tilaan saa hoivaavat isät katoa-

maan tutkijoiden näkökentistä. Keskiajalla ja uuden ajan alussa kummankaan sukupuolen hoiva ei rajoittunut kodin seinien sisään. ■

Vanha mies hoivaa lasta. Domenico Ghirlandaio, öljy puulle, 1480-luku. Louvre, Pariisi. Bridgeman Art Library.